

**THE DEVELOPMENT OF DANUBE TOWNS
IN THE 19th and EARLY 20th CENTURY :
OVERVIEW OF DOMESTIC HISTORIOGRAPHY OF THE 21st CENTURY**

Liliia Tsyganenko¹

**РОЗВИТОК ПРИДУНАЙСЬКИХ МІСТ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. :
ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ХХІ ст.**

Лілія Циганенко¹

***Abstract.** The historiographical analysis of the scientific achievements of modern Ukrainian historians on the problems of urban development of the Danube region in the 19th and early 20th century has been carried out. The priorities of the historians' research interests have been determined. The considered material is organized into several large subgroups, proceeding from the particularity of the development of towns in the specified region.*

***Key words:** historiography, Danube towns, economy, polyethnicity, trade relations, shipping..*

***Анотація.** Проведено історіографічний аналіз наукового доробку сучасних українських істориків з проблем розвитку міст Придунайського регіону в ХІХ – на початку ХХ ст., визначено пріоритети їхніх зацікавлень. Розглянутий матеріал упорядковано в кілька великих підгруп, виходячи з специфіки розвитку міст означеного регіону.*

***Ключові слова:** історіографія, придунайські міста, економіка, поліетнічність, торгові зв'язки, пароплавство.*

Важко не погодитися з тезою В. Шандри, що «Українська історіографія дещо запізнюється із вивченням історії міста ХІХ століття» [1, с. 10]. Особливо це стосується міст і містечок Південної Бессарабії або Придунав'я, які доволі не часто стають об'єктом вивчення сучасних українських дослідників. Однак, саме придунайські міста внаслідок їх прикордонного розташування характеризувалися

---

¹ Professor, Doctor of History (Dr. habil), Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: liliatsyganenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5014-9845; Researcher ID: A-8350-2018; Scopus Author ID: 57203764278.

¹ Професор, доктор історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: liliatsyganenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5014-9845; Researcher ID: A-8350-2018; Scopus Author ID: 57203764278.

VII Дунайські наукові читання

строкатою етно-соціальною структурою населення, а наявність великих портів у регіоні дозволила відігравати містам важливу роль в становленні та розвитку економіки, торгівлі, судноплавства.

Мета статті – історіографічний аналіз наукового доробку сучасних українських істориків з проблем розвитку міст Придунайського регіону в XIX – на початку XX ст., визначення пріоритетів їхніх зацікавлень.

Цілком зрозуміло, що відмінності у темпах і характері розвитку міст на теренах сучасної України сприяли піднесенню регіональної обумовленості відповідних досліджень. Останнім часом набуває все більшої уваги з боку науковців дослідження історії розвитку міст, зокрема Південної України, невід'ємною частиною якої є придунайські землі. Серед учених, які безпосередньо займалися вивченням різних аспектів південноукраїнських міст, слід назвати В. Константінову, І. Лимана, І. Івасюк, А. Дорошеву, М. Скрипника, Л. Цибуленко тощо.

В. Константінова присвятила дослідження питанням урбанізації південноукраїнських міст другої половини XIX – початку XX ст. Урбанізація розглядається як процес міської розбудови, зростання ролі міст і поширення міського образу життя, саме тому, що Південна Україна «...згідно зі вкоріненою історіографічною традицією, вважається регіоном, який не має тривалої міської історії, і чи не всіма досягненнями на шляху урбанізації зобов'язаний цивілізаторській місії Російської імперії, а згодом – і Радянського Союзу», – констатує авторка [2, с. 5]. В монографії ретельно аналізуються питання історичних умов, типології та динаміки змін чисельності міських поселень у південноукраїнському регіоні; еволюція системи управління міськими поселеннями; економічні та соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів у регіоні тощо.

І. Лиман, організатор та керівник спеціальної інституції для вивчення міської історії – Науково-дослідного інституту історичної урбаністики, член редколегії історико-культурного альманаху «Фронтири міста» багато уваги приділив питанням збору та збереженню містознавчих джерел, історії розвитку портових міст Бердянськ і Маріуполь [3]. Дослідниця А. Дорошева свою увагу зосередила на питаннях, пов'язаних з організацією міського самоврядування в приморських містах Півдня України. На прикладі Херсону та Миколаєва авторка з'ясувала роль органів самоврядування у розбудові міського господарства. На її погляд: «...у межах господарської політики міській владі Херсона й Миколаєва в другій половині XIX ст. вдалося реалізувати проекти щодо будівництва водогону, брукування та ремонту вулиць. ... В означений період прибутки міст збільшились у декілька разів, порівняно з першими десятиліттями XIX ст.» [4, с. 31]. Розвиваючи тему міста і ролі муніципальної влади, А. Дорошева зосередила свою увагу також на питаннях впливу транспортної інфраструктури на формування міської власності.

Досліджуючи проблему, авторка дійшла висновку, що «Міста південних губерній Російської імперії у другій половині XIX ст. набувають статусу своєрідних пунктів, які обслуговували залізничний транспорт. Серед інших до категорії таких міст (залізничних станцій) потрапили Одеса, Херсон, Миколаїв ... . Якщо Одеське громадське управління більшою мірою піклувалося про подальше розширення інтеграції міста до загальнодержавної транспортної мережі, спираючись на свою попередню базу, то Херсонське й Миколаївське громадські управління докладали максимум зусиль для доведення своїх транспортних мереж до високого рівня» [5, с. 57].

На превеликий жаль, в згаданих дослідженнях не знайшлося місця для аналізу ситуації в придунайських містах, що скоріше за все пов'язано із специфікою державної приналежності дунайських міст-портів протягом XIX – початку XX ст. Стисло нагадаємо основні віхи в історії міст придунайського регіону. Південна Бессарабія, або Придунайський край ніколи не належали до суперурбанізованих територій нашої держави. Регіон з переважно аграрним господарчим сектором, превалюванням сільського населення над міським. Більшість міст краю розташовано поблизу річки Дунай, що обумовило їх соціально-економічний розвиток протягом всього періоду існування. До найбільш відомих міст Придунайського регіону відносяться Ізмаїл, Кілія, Рені, а також Татарбунари, Арциз, Сарата, Тарутине, Болград. Дуже стисло нагадаємо історію становлення зазначених населених пунктів у XIX – на початку XX ст.

Ізмаїл (1812-1856 рр. – Тучков) – місто розташоване на лівому березі р. Дунай на 80 км від Чорного моря. Статус міста отримав 1812 р., перетворившись на важливий торговельний порт. З 1813 р. центр Ізмаїльського повіту Бессарабської області. У період з 1830 по 1835 рр. місто було центром Ізмаїльського градоначальства. Поразка Російської імперії в Східній (Кримській) війні призвела до зміни державного підпорядкування міста – з 1856 р. Ізмаїл у складі Молдовської, а згодом Румунської держави. За рішенням Берлінського конгресу (1878 р.) придунайські землі знову увійшли до складу Російської імперії, а Ізмаїл став повітовим центром Бессарабської губернії, зберігаючи цей статус фактично до кінця 1917 р.

Кілія – місто розкинулося на північному березі Кілійського гирла Дунаю. У XIX – на початку XX ст. – заштатне містечко Ізмаїльського повіту, за легендою засноване в IV ст. до н.е. Олександром Македонським. В місті була фортеця, яка відносилася до фортифікаційних споруд II класу. Кілія (разом з Рені) входили до складу Ізмаїльського градоначальства. Наявність власного порту, в якому в 40-50-х рр. XIX ст. було проведено реконструкцію, який дозволив налагодити тісні торгові зв'язки з дунайськими країнами. На початку XX ст. Кілія стала одним з важливих портових міст на Дунаї.

Рені (Томарово) – місто розташоване на лівому березі Дунаю, заштатне

VII Дунайські наукові читання

містечко Ізмаїльського повіту. З приєднанням до Російської імперії та включенням цих територій до загальнодержавного ринку склалися сприятливі умови для розвитку торгівлі та ремесел. Експортна торгівля відігравала важливу роль в житті містечка. У другій половині XIX – на початку XX ст. як річкове портове місто здійснювало торгівлю з чорноморськими та балканськими портами суднами Чорноморсько-Дунайського пароплавства. На початку XX ст. з Рені здійснювалися щоденні рейси до міст Одеса, Галац, Ісакча, Ізмаїл, Тулча, а місцевий порт приймав та відправляв багато іноземних суден.

Болград – місто знаходиться на східному березі озера Ялпуг. Заштатне містечко Ізмаїльського повіту було засновано на початку XIX ст. болгарськими колоністами. Вигідне розташування на перехресті торгових шляхів між Ізмаїлом і Кагулом сприяло розвитку ремесла й ярмаркової торгівлі. Однак основним заняттям місцевого населення протягом XIX – початку XX ст. залишалося землеробство, виноградарство, вівчарство.

Протягом XIX – початку XX ст. населені пункти Татарбунари, Арциз, Сарата, Тарутине мали статус центрів волосного правління.

Аналіз історичної літератури початку XXI ст. з питань історії становлення придунайських міст дозволив виділити кілька підгруп із загальною проблематикою, до яких частіше за все звертаються сучасні українські дослідники.

Перша підгрупа – це соціальна історія міст, взаємозалежність і вплив етнічної та соціальної складової міського життя. Особливо це є актуальним для придунайських міст, які відрізнялися своєю поліетнічністю та поліконфесійністю. Аналізу етнічної складової населення міст придунайського регіону присвячені наукові розвідки О. Бачинської, І. Гаврильченко, О. Балицького, Л. Циганенко, С. Майданевич, В. Дроздова тощо.

Одеська історикиня О. Бачинська в контексті колонізаційних процесів у Придунайських землях у XVIII – на початку XX ст. торкалася й питань заселення українським населенням найбільших міст регіону. Саме Українське Придунав'я науковиця вважає «...міжетнічною контактною територією, яка у своєму історичному розвитку містила чимало подій, пов'язаних із кардинальною зміною складу населення. Одна з таких змін мала місце наприкінці XVIII – початку XIX ст., коли відбулося заселення регіону носіями слов'янських та східнороманських культур – українцями, росіянами, болгарами, сербами, молдаванами, і виселення тюркомовних ногайців» [6, с. 149]. Аналізуючи етнічний склад населення Ізмаїла на початку XIX ст. О. Бачинська зазначає, що «Українські жителі становили одну з провідних груп серед тих, хто бажав оселитися в Ізмаїлі. ... Кінець XVIII – початок XIX ст. був для Придунайського регіону часом постійних міграцій населення різних етнічних і соціальних груп, ... перш ніж потрапити до міста, зокрема міста-фортеці Ізмаїл, населення зосереджувалось у селах і містечках Південної Бессарабії» [6, с. 151]. Продовжує дослідження проблеми розташування українців в

містах Бессарабії історик О. Балицький. «Як і в повітах представництво українців у містах надзвичайно коливалось. До південнобессарабського повітового міста, в якому питома вага українського етносу сягала понад 50 % відносно інших етносів, належав Акерман (53,73 %)», – зазначає дослідник [7, с. 84]. Порівнявши кількісні показники українського населення з рештою представників етнічних груп О. Балицький робить висновок, що в південно-бессарабському регіоні чітко окреслюються дві території з найбільшою концентрацією українців, серед яких чільне місце займають Аккерманський та Ізмаїльський повіти. При цьому автор констатує, що не зважаючи на досить вагомі позиції українців в містах регіону, за чисельністю вони «поступалися євреям і росіянам» [7, с. 89].

Серед розмаїття проблем, що знаходяться у полі зору дослідниці Л. Циганенко чільне місце належить питанням етнодемографічного стану міського населення Придунайського регіону. Аналізуючи кількісні та станові показники різних етнічних груп, що мешкали в містах і містечках регіону (українців, вірмен, євреїв, болгар тощо) авторка приділила увагу грецькій етнічній спільноті, зазначаючи, що «на землях Південної Бессарабії греки мешкали з давніх часів. Великий Геродот повідомляв, що поблизу Дністра мешкають елліни, яких називають тірітами (поселення Тіра на місці сучасного Білгород-Дністровського). При турках (з другої половини XV ст.), греки активно оселялися в містах і фортецях в якості чиновників або купців» [8, с. 25]. За підрахунками авторки в Ізмаїлі (Тучкові) в середині 40-х рр. XIX ст. мешкало понад 200 греків, які володіли 15 торговими лавками, 8 млинами, 2 цегляними заводами. В місті навіть існувала грецька етнічна община, що оселялася в так званому Купецькому кварталі між вулицями Нижнє-Торговою та Німецькою. До кінця XIX ст. в місті Ізмаїл мешкало понад 500 греків. Тому цілком обґрунтованим виглядає висновок Л. Циганенко про «важливість грецького сегменту в історії розвитку та становлення міст Південної Бессарабії, а з іншого, – про тісну міжетнічну співпрацю мешканців регіону в економічній сфері» [8, с. 28]. Водночас наукова розвідка А. Акчешаш, присвячена блискучій і трагічній долі грецької родини Захаріаді, яка протягом XIX ст. мешкала в м. Ізмаїл [9].

У статті В. Дроздова на підставі аналізу архівних документів, статистичних даних, матеріалів особового походження та наукових праць визначено роль молдован в етносоціальній структурі міського населення Тучкова (Ізмаїла), Кілії та Рені, а також розглянуто процеси розселення молдован та розкрито динаміку чисельності представників молдовського етносу в Придунайському регіоні. Автор стверджує, що «динаміка зростання молдовського етносу мала свою специфіку в кожному з придунайських міст. Так, у м. Кілія та м. Рені динаміка зростання молдовського населення була більш інтенсивною, ніж українського та російського» [10, с. 74].

Друга підгрупа статей об'єднана аналізом специфіки економічного життя Придунайських міст, починаючи від внеску окремих категорій містян в

VII Дунайські наукові читання

економічний розвиток (Л. Циганенко, В. Шевченко, Н. Волканова, О. Михайлов тощо) і закінчуючи визначенням значення торговельних операцій для економічного зростання добробуту придунайських міст (Т. Гончарук, А. Шевченко, А. Лень, М. Ковбатюк, О. Реєнт та інші).

Аналізуючи окремі аспекти підприємницької діяльності банкірів південноукраїнських міст у XIX – на початку XX ст. дослідниця В. Шевченко відзначала, що «свою підприємницьку діяльність банкіри організовували не лише у формі одноосібних підприємств і торгових домів. Багато з них були засновниками й учасниками міських акціонерно-пайових компаній, виконували управлінські функції або займали керівні посади в господарських об'єднаннях і асоційованих підприємствах» [11, с. 92]. Оцінюючи роль бессарабського дворянства в розвитку промисловості регіону Л. Циганенко констатує: «Дворянство, як стан в першій половині XIX ст. відіграло надважливу роль в господарському житті регіону та країни в цілому. Дворяни, як неоподаткована суспільна верства населення, виступали як привілейований стан, на якому трималась господарська система держави» [12, с. 170].

Придунайські міста відігравали важливу роль в розвитку регіональної та міжнародної торгівлі. Розташування на перехресті важливих торгових шляхів, наявність потужних портів, сприятливі природно-географічні умови – на всі ці аспекти неодноразово звертали увагу дослідники. «Включаючись у систему міжнародних економічних відносин, в умовах інтенсивного формування глобалізаційних процесів, Україна має враховувати досвід розвитку зовнішньоторговельних відносин Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Важливою складовою цього процесу була зовнішня торгівля придунайських портів, які сприяли встановленню торговельних зв'язків з центральноєвропейськими державами і активно інтегрувалися у тогочасний світовий ринок», зазначає історик А. Шевченко [13, с. 101]. Аналізуючи експорт промислової продукції через порти Півдня України дослідник А. Шевченко підкреслював особливе місце й значення дунайських портів у експорті окремих видів товару – це гас, вугілля, метал, товари сільськогосподарського призначення тощо. При цьому, як слушно зазначив автор «вивіз готової продукції не мав значного розмаху через низьку якість виробів та небажання вітчизняних комерсантів конкурувати з німецькими, англійськими та австрійськими виробниками» [14, с. 81]. Історик В. Тимченко зосередив увагу на розвитку торговельного мореплавства між північно-причорноморськими регіонами Російської імперії та Туреччиною в середині XVIII – середині XIX ст. [15].

Наявність в Південній Бессарабії потужної артерії у вигляді річки Дунай багато в чому обумовила й особливості економічного розвитку придунайських міст, концентрацію уваги дослідників на різноманітних аспектах дунайської торгівлі та діяльності пароплавних компаній в регіоні. Професор Т. Гончарук, присвятив

чимало своїх розробок саме питанням організації транзитної торгівлі через дунайські порти, а також аналізу діяльності російської влади щодо використання дунайських можливостей в міжнародній торгівлі. Підкреслюючи особистий внесок керівників регіону (С. Тучкова, М. Воронцова) в питаннях реалізації амбітних планів імперії, автор наголошував: «протягом 1820-1830-х рр. російськими чиновниками та військовими було розроблено низку пропозицій щодо покращення стану торгівлі та судноплавства на Дунаї, в тому числі через дунайські порти. ... Деякі з проблем, вирішення яких пропонували місцеві чиновники першої половини ХІХ ст., залишаються важливими і сьогодні» [16, с. 43].

Отже, слід зазначити, що незважаючи на наявність архівних джерел та статистичних даних, доволі значного масиву наукових праць з питань становлення й розвитку Придунайських міст у ХІХ – на початку ХХ ст., активізацію процесу накопичення знань і фактографічних даних, перед сучасними українськими істориками постає ще багато актуальних питань, які потребують наукової уваги та концептуальних узагальнень.

Джерела та література

1. Шандра В. Українське місто у складі Російської імперії ХІХ ст. : огляд сучасної вітчизняної історіографії. *Від мурів до бульварів : творення модерного міста в Україні : (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)* / [Н. І. Бацак, О. Л. Вільшанська, Т. В. Водотика, ... В. С. Шандра та ін. ; відп. ред. О. П. Реєнт] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2019. С. 10-26.
2. Константинова В.М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 роки). Запоріжжя: АА Тандем, 2010. 596 с.
3. Лыман И.И., Константинова В.Н. Историческая урбанистика и городское краеведение: соотношение понятий и историография. *Рудный каласынын 55-жылдыгына арналган аймактык гылыми-практикалык конференция еибектеринин жинагы*. Рудный: Рудный индустриалдык институты, 2012. С. 40-51.
4. Дорошева А. О. Участь органів самоврядування Херсона та Миколаєва в розбудові міського господарства в другій половині ХІХ ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2015. № 5. С. 27-32. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnui_2015_5_7.
5. Дорошева А. О. Вплив транспортної інфраструктури на формування муніципальної власності Півдня України (друга половина ХІХ століття). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 34. С. 54-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvidgu_2016_34_11.

VII Дунайські наукові читання

6. Бачинська О.А. Етносоціальний склад і шляхи міграцій населення Придунайського регіону кінця XVIII – початку XIX століть (на прикладі міста-фортеці Ізмаїл). *Надчорномор'я: студії з історії та археології (з IX ст. до н.е. по XIX ст. н.е.)*. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 1. С. 149-156.

7. Балицький О. Ю. Українці в містах Бессарабії наприкінці XIX ст. *Записки історичного факультету*. 2011. Вип. 21. С. 82-92.

8. Циганенко Л.Ф. Греки в Південній Бессарабії в XIX ст. *Наукові записки з української історії*. Вип. 36. 2015. С. 24-29.

9. Акчешаш А.В. Грецька династія Захаріаді: від величі до депортації. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Історичні науки»*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. Вип. 40. С. 7-15.

10. Дроздов В. Чисельність молдовського населення придунайських міст у першій половині XIX ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Історичні науки»*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Вип. 46. С.67-76.

11. Шевченко В.В. Підприємницька діяльність банкірів Півдня України (XIX – початок XX ст.): окремі аспекти. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.:* збірник наукових праць. 2008. Вип. 14. С. 88-96.

12. Циганенко Л.Ф. Вплив дворянських родин Бессарабії на економічний розвиток краю (перша половина XIX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.:* Зб. наук. пр. 2008. Вип. 15. С. 158-174.

13. Шевченко А. М. Придунав'є у міжнародній торгівлі Росії (кінець XIX – початок XX ст.). *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 152. С. 101-103.

14. Шевченко А. М. Експорт промислової продукції з портів Півдня України наприкінці XIX – на початку XX ст. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. 2009. Вип. 16. С. 75-82.

15. Тимченко В.М. Розвиток торговельного мореплавства між північнопричорноморськими регіонами Російської імперії та Туреччиною (1774 – 1853 рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 66-77.

16. Гончарук Т.Г. Проекти організації транзитної торгівлі через дунайські порти Російської імперії у 1820 – 1830-х. рр. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. 2009. Вип. 15. С. 32-45.